

Etika v práci psychologa

Pavel Hlavinka

*Katedra politologie a společenských věd, Právnická fakulta UP Olomouc
hlavinka.pavel@post.cz*

Abstrakt

Studie prezentuje hlavní etické koncepce, jejichž vliv působil nejen v rámci dějin filosofie, ale také v psychologické praxi. Analyzuje vztah ontologie a etiky, hédonistické teorie, normativní etiky a kazuistiky, autonomní a heteronomní založení morálky. Zabývá se rovněž předpoklady, za kterých je možné uvažovat o filosoficky a spirituálně založené etice obtížně hledající svou fundaci zvláště v tzv. postmoralistní době. Ty nalézají ve schopnosti intuitivního vhledu, tak, jak jej rozpracovala například fenomenologická metoda.

Klíčová slova: etika, mravnost, ontologie, dobré a zlé, malé a velké já, autonomní morálka, bezpodmínečná láska a nenástrojovost bytí člověka, postmoderní etika, budování a rozvolnění self

Motto: Bud' tím, čím už jsi, a přitom si nepřivlastňuj nic z toho, čím můžeš nebýt. Pak zůstaneš v lásce sjednocen s celým milovaným světem.

Etymologické hledisko odhaluje původ slova *etika* jak známo v řeckém *ethos*, které předně označovalo místo pastvy, ustájení a chování domácích zvířat. Užíváno v souvislostech života člověka označuje společenstvím uznané místo k bydlení. Konkrétněji plot nebo hranice pozemku, v širším významu obyčej a zvyky typické pro danou pospolitost. Teprve později slovo *ethos* také vystihuje poměr jednotlivce ke druhým lidem, způsob jednání a konečně vnitřní, postojové charakteristiky. Ve starověkém Řecku náležela etika do kategorie praktické filosofie. Zabývala se morálkou, tedy hodnotícími soudy rozlišujícími dobré od zlého.

Etika ve vlastním smyslu jako filosofická disciplína, tedy není totéž co morálka, neboť má být vpravdě učeným slovem o ní. Kritickou reflexí ohledává předpoklady morálky, její legitimnost a eventuální projekci a realizaci v zákonech státu.

V dějinách filosofie se etika vždy jako praktická disciplína musela opírat a propojovat s filosofií teoretickou, to znamená s ontologií. Tyto metafyzické souvislosti je v rámci našeho pojednání nutné několikrát zmínit. A to zejména s ohledem k tomu, že právě speciální vědy, mezi něž se řadí i psychologie, pracují se svým zakládajícím pojmovým aparátem buď zcela bez filosofické reflexe anebo na úrovni duchaprostého pozitivistického scientismu.

Pokusím se nyní ve svrchované obecnosti a stručnosti podat jednoduché schéma vztahu ontologie a etiky. Ontologie jakoby říkala, "bytí jest". Etika jakoby říkala: "je dobré a špatné bytí". "Je ctnostné bytí, smysluplné, blažené, slastné a potom takové, které není". Přitom má etika ukázat cestu, jak je možné k dobrému bytí dojít. Všimněme si, že na úrovni čistého bytí se nerozlišuje mezi pozitivitou a

negativitou, přesněji: pozitivita se spojuje s čistým bytím. Má-li být nějaké bytí nebo vědomí čisté, což je zajisté totéž, pak se nesmí ničím omezovat, neklást si podmínky svého bytí, čisté bytí nebo vědomí má prostě jenom být. Problém k "řešení" nastává v okamžiku, kdy se vědomí bytí vymezi z celku harmonie a řekne si: "moje". Dochází k tomu, že vědomí alias bytí začíná generovat podmínky, za kterých jest, a to jej přirozeně vyděluje z celku přirozenosti fysis, řekli bychom se starými Řeky.

Ontologicky se pohybujeme u odvěkého filosofického dilematu, totiž, zda-li je *jedno* nebo *mnohé*. Onu jednotu si pro názornost dovolím představit v podobě *stromu života*, jenž jak učí starobylá duchovní tradice, v sobě a sám o sobě nese dar bytí a věčného pramene života. Přesnější popisy, měření, tabulky a grafy nechejme spíše pro oblast mnohosti, která se nám podobně obrazně zjevuje jako *strom poznání dobrého a zlého*. Člověk, který svým způsobem, a to způsobem, jemuž se říká touha nebo-li chtíč, okusí plod z tohoto stromu, dochází právě oné zkušenosti vydělenosti. Jeho bytí, které je ve fundamentální iluzi své částečnosti, je odsouzeno k rozlišování na dobré a zlé. Dobré je to, co chválím, protože, to miluji a na chvíli mi ta přechodná vlna štěstí zastavuje vnitřní pnutí něco chtít. Zkušenost poznání dobrého a zlého nicméně činí dobro deficitním. Člověk se stává vězněm toho, co považuje za dobré a má strach z toho, co nazval špatným. Živnou půdou etiky jsou tedy lidské emoce pohybující se na hodnotící škále libost-nelibost. V každém okamžiku, kdy se o něčem v hodnotícím duchu vyslovuji s patřičnou dávkou emocí, jsem k použití světu světla a stínu. Méně básnicky: dal jsem si punc soudit co je jaké a tím sebe odsuzuji být nějakým a za tento sobě daný stav zase dostávám ovoce ze stromu poznání dobrého a zlého, jehož chuť procházející znovu mým hodnocením mne elegantně svazuje do kola času světa. Tento akt má nepřebornou podobu mentálního, emočního nebo přímo pohybového výrazu.

V kontextu naznačených rozlišení nyní nezaujatě nahlédněme na vybraná pojetí filosofických etik.

Hédonistická etika náleží nesporně nejen k řecké klasice, ale při jejím hlubším pochopení ji můžeme považovat přímo za evergreen filosofické etiky. V pojetí Sokratova žáka Aristippa z Kyrény i známějšího Epikura ze Samu, je třeba **při hledání rozkošného života dbát** vždy na mírnění slasti tělesné ve prospěch **slasti duševní**, byť je pro Epikura lidská duše složena z atomů a po smrti těla se rozptýlí po krajině spolu s ním.

Normativní etika na základě kulturně variabilních kritérií rozlišujících dobré jednání od zlého stanovuje normy jednání. Tyto normy mají zpravidla podobu materiální, tedy nám v podobě příkazů a zákazů určují, co je třeba konkrétně, věcně činit k dosažení žádoucího stavu a určují za jakých podmínek je možno považovat nějaké jednání za mravné. Jednou z typických podob normativní etiky je **kazuistika**. Tento výraz v sobě nese nejen označení pro výklad učitého jevu na základě analýzy konkrétního případu například v medicíně, právu nebo psychologii, ale zároveň je často užívanou metodou právě pro aplikaci obecně závazných norem pro jednotlivá rozhodnutí. Svě bohaté uplatnění nalézala tato metoda aplikace mravních předpisů zejména v katolické morální teologii. Jako každá striktně preskriptivní etika se mohla stávat ohrožením pro svobodné rozhodování člověka na základě jeho svědomí.

Právem nás nyní mohou napadat souvislosti s rozlišením mezi autonomií a heteronomií. Lze snad zjednodušeně tvrdit, že **heteronomní morálka**, tedy ta, která své mravní předpisy přijímá prostřednictvím vnější autority je historicky, ale také ontogeneticky starší. Nestranně, řekli bychom fenomenologicky nahlíženo, to, co bývá přijímáno od původního dárce: boha, rodiče, je přijímáno, lépe řečeno, očekává se, že bude přijímáno s respektem a vděčností. Takový pokorný příjem předpisů jednání je možný tím spíše, čím větší láskou k takové autoritě tíhneme. Vnější norma pro mé jednání je tedy jednodušeji osvojena, jsem-li přirozeně důvěřivý v radosti ze setkání s darující autoritou. Pokud se začne ztrácet tento původní prostor vzájemnosti a bezpodmínečnosti v lásce,

jenom tak má milovat bůh alias rodič, může být realizace normy jednání více vyžadována direktivnější formou. Čím více se do dítěte vkládá klid laskavého přijímání autority vnější, tím lehčeji pak přijímá v období osamostatňování autoritu vnitřní.

Autonomní morálka bere za vodítko jednání buď osobní svědomí a dosažené vědění jako například u Sókrata, vnitřní záměr jednání jako u Pierra Abaelarda nebo kategorický imperativ Kantův. Evropská etická tradice při značné dávce schématické heteronomii v morálce realizovala více v linii judaistické a katolické, autonomie se nabízel u filosofujících Řeků a protestantských myslitelů: Pascala, Kanta, Kierkegaarda nebo Nietzscheho, jehož otec byl protestantský pastor. U Tomáše Akvinského má autonomie své bezprecedentní místo ve fundamentální etice, v sociální filosofii dává přednost heteronomii. Tam, kde se mluví o základech lidství je počátkem a úběžníkem mravnosti Boží soud, jenž se hlasí ke slovu v individuálním svědomí. To uznává jak mladý Luther, tak Tomáš Akvinský. Problém zřetelně nastává v okamžiku konfrontace jedince se společenstvím, které si chrání vybudovanou mocenskou strukturu. Je pak věcí osobního nasazení každého člověka, aby sám pro sebe osvědčil patřičnou míru nezávislosti na vnějším normování. Předpisové heteronomii podléhá intenzivněji člověk tam, kde svou mocensko-ekonomickou provázaností s panující normotvorbou rezignuje na **hledání lásky v sobě samém**. Podle toho, komu se chce člověk zalíbit, má tendenci si brát úměru svého jednání. Naproti tomu autonomie v morálce ještě neznamena dosažení nějakého imaginárně dokonalého stavu lidské přirozenosti, protože se za oním "sobě samému zákonodárcem" často skrývá problém s akceptací autority, s akceptací moci, která převyšuje mou aktuální sílu nebo s akceptací lásky, která přesahuje mou aktuální schopnost milovat.

Etika se vždy vztahuje k tomu, co je zvykově a většinou akceptováno. Spojuje-li se mravní norma automaticky s metafyzicko-teologicky zdůvodňovaným božským základem, hrozí nebezpečí podlehnutí kouzlu nedotknutelného vlastnictví pravdy a odtud je krůček k ambicím mocensko-kariérním. **Morální kodexy speciálních etik - manažerské, lékařské, právní, psychologické - by při svém praktickém zaměření mohly zdůrazňovat původní, člověku vlastní, nenástrojovost jeho bytí.** To znamená: *druhý nikdy nemůže být prostředkem pro mou seberealizaci, ale pouze v mém vědomém přijetí nejvlastnější, ryzí seberealizace druhé osoby, je teprve otevřen prostor pro mou volnou cestu. Jinými slovy, na bázi autonomie: dělat si, co chci, se smí jen v bezpodmínečné podpoře seberealizace těch druhých. Podporující kontakt se seberealizací toho druhého ovšem není založen na rozumovém kalkulu ani na Kantově imperativu mravního povinnosti. Měl by být veden tím, co by se mohlo nazývat intuicí zachytávající naladěnost člověka, události nebo místa, to znamená být ve stálé otevřenosti vůči přítomně se dávajícím danostem, se kterými se psycholog se svým klientem ve své práci setkává.* Heidegger a Boss považují za předpoklad takového přístupu fenomenologickou maximu "nechat věc ve svém bytí" nebo-li **ponechavost (Gelassenheit)**. Buddhismus jej nazývá jako bezprostřední vhléd do povahy věcí. To vše v první fázi uvědomění bez pojmově - racionálního uchopování, které přichází až jako nutnost pro verbální komunikaci. Takový požadavek si samozřejmě zároveň nárokuje stálé rozpouštění mého egoismu a pro psychologa je to pobídka k práci na své vnímavosti a prohlubování soucitu zároveň se sebou i s druhými.

Každá etická koncepce totiž vzniká právě jako reakce na existenci egoismu, který by mohl mít destruktivní účinky na celek společenství. Je malé jáství a velké jáství podobně jako je například empirické *já* a transcendentální *já* u Kanta. To malé ego hájí své zájmy, aby se nestalo pohonou hmotou pro let silných dravců. Fungující na principu cukru a biče má svou životní zkušeností vymezenou představu světa, svou celistvost a pocit jednoty hledá v provazování svého bytí lasem chťení k jiným malým já. Malé já má rádo pocit sounáležitosti s jinými, ať už je důvodem společná radost nebo hněv. Jsou to právě ony emoce, zmíněné na počátku textu v souvislosti s průměrem stromu poznání dobrého a zlého, které vytvářejí reálnost iluze světa vezdejšího, což je ovšem zřejmé jen z pozice velkého jáství, onoho transcendentálního pohledu, překračujícího mnohost.

Na základě právě uvedeného pak můžeme říci, že rozpouštění egoismu znamená nejen vzdávání se posesivního nárokovaní vnějšího světa, ale současně vyžaduje obezřetnou pozornost k *uhájení místa doteku štěstí* v malém *já*. Toto vzácné místo žije z výsledku poměru mezi nutkavostí vyžadování a *vstřícností přijímání* toho, co už je vždy tady a teď. Stálost pozornosti na propojení s vědomím *já* Velkého dává převahu vstřícnému přijímání pokynům jazyka osudu, jemuž se lze učit spíše v samotném proudu života a hůře z učebnic. Učebnice a vnější normování dává jistotu karteziánské rozumné přehlednosti, pobízí k analytické pitvě živoucího masa minulosti, povzbuzuje k činorodému sebezapomínajícímu plánování a vzbuzuje královský pocit morálně soudit. Etickému normování je pak možné proto i navzdory právě řečenému, rozumět jako projekci jednoty lásky čistého bytí velkého *já* do světa mnohosti a rozlišování.

Znovu připomínám nezbytnost pojmového rozlišení, aby se vědělo o čem je vlastně řeč. *Etika* je považována za filosofickou nauku zabývající se *morálkou*, to znamená hodnotícími soudy rozlišujícími dobré od zlého. Za *mravnost* tedy nyní považuji to, co by mohlo splňovat jistým způsobem, v rámci nějakého etického konceptu předpokládaná kritéria mravně dobrého jednání. Práce psychologa je už svým charakterem projevem mravnosti. Setkávají se dva lidé, aby jeden tomu druhému byl nápomocen v určitých nesnázích. Tento vztah má kromě roviny odborné, také aspekt obchodní, mocenský, ale vždy mravní, neboť patří k přirozenosti člověka, že se cítí povznesen na srdci, může-li někomu jinému pomoci. Uvedené roviny vztahu mezi psychologem a klientem sami od sebe vytvářejí napětí, které vyvolává potřebu náhledu etiky. V letmých pohledech na tyto aspekty otevírám možné diskusní pole, aniž bych se opovážoval dávat hotové odpovědi. Odpověď na otázku etiky byla rozpracována zřetelně v teoretické části této práce. Mravní aspekt vztahu nevyžaduje zvláštní komentář, neboť práce zvláště klinických psychologů a psychoterapeutů je určitě jistým způsobem transformované poslání po tisíciletí vykonávané služby trpícím duším od kněží nebo šamanů. Co ovšem potřebuje komentář je právě to, že psychologie jako odborná nauka o psychickém životě vznikala ruku v ruce se spirituálním vykořeňováním moderního člověka, a že vztah k mravně dobrému má z vědeckého hlediska pro psychologii zpravidla konstrukčně-spekulativní charakter.

V odborné rovině se etika v práci psychologa nepochybně realizuje správně zvolenou aplikací jednotlivých postupů terapie, diagnostiky, poctivosti a mnohostranným zvážením závěrů při různých doporučeních atp.

Přitom je třeba brát právě v ohledech etiky v úvahu to, čemu se říká nezamýšlené důsledky našeho jednání, i když se mohou psychologovi nabízet rozmanitá alibi za nechtěná poškození, právě pro obtížnost, ba někdy nemožnost sledovat postupy psychologovy práce jako u lékařů, kde existuje *lege artis* jejich postupů. To si ale dovoluji považovat také za jednu z předností výkonu psychoterapie, neboť se svým způsobem pohybuje na hranici umělecké performance, jejíž úspěšné zvládnutí vyžaduje ovšem přísnou disciplínu. Například etika léčby v psychoanalýze záleží podle jejich vlastních protagonistů v naplnění jejich technických požadavků. Ve statí *Etika v psychoanalýze* Petr Junek cituje Etchegoyena (1991): "*Etika je začleněnan do vědecké teorie psychoanalýzy nejen jako prostý morální cíl, ale jako nezbytnost pro její vykonávání. Etické selhání v psychoanalýze vede neodvratně k pochybení technickému, protože základní principy psychoanalýzy - zejména ty, které strukturují základní uspořádání (setting) - jsou založeny na etických koncepcích rovnosti, vzájemné úcty a společného usilování o pravdivé poznání.*"

Junek charakterizuje etickou triádu: neutralitu, zdrženlivost a anonymitu, která účinně v klasické psychoanalytické teorii chránila terapeutický vztah před analytiovým protipřenosem. Teorie objektních vztahů a bipersonální psychologie dnes posunula tuto triádu do akčnější polohy: "*Naší*

analytickou jistotou tedy dnes není bezpečí neutrality či anonymity, ale přiměřeně odvážný, uvážený pohyb s pacientem. Rozumět obranám analyzandovým mohu často právě tehdy, když si je přenosově zažiji.”

Obecně lze na adresu psychoterapeutických směrů říci, že o termínu etika, tak, jak jsme jej pojednávali alespoň v rámci této stručné studie má smysl hovořit zvláště u těch škol, které se snaží dovést klienta k hlubšímu náhledu na jeho osobní život a předpokládají, aniž by ji vnucovaly klientovi, duchovně-transcendentální povahu jeho života. Mezi tyto směry si dovoluji zařadit zejména analytickou psychologii C. G. Junga, logoterapii, daseinsanalýzu a transpersonální přístup, i když možnost nalezení opěrných etických vodítek pro klientovo sebenalezení či uzdravení lze nalézt i v jiných, “vědecktější” zaměřených školách, pokud je jejich jediným cílem soustředěná práce s živou a na chemické sloučení neredukovatelnou osobou.

Mocenský aspekt v práci psychologa vychází z přirozenosti jeho autority, znalostí a schopností cíleně ovlivňovat druhého člověka. Zvláště citlivá pro osud klientů je oblast diagnostická a posudková, neboť mnohá odborná vyjádření jsou na úrovni, řekli bychom s Franzem Kafkou, ortelu.

Obchodním vztahem se stává kontakt mezi psychologem a jeho klientem tehdy, je-li mu za odvedenou práci poskytnuta odměna. Zde jistě stojí za pozornost v jakých pozitivních i negativních důsledcích se projevuje přímá platba od klienta na kvalitu a etický charakter práce a jak se absence téhož projevuje u psychologa, který své služby poskytuje pod záštitou zdravotní pojišťovny nebo zřizovatele typu krajského úřadu.

V článku *Etické komise a postmoralistní doba* (Psychologie Dnes 3/2005) Ludmila Trapková vyzývá postmoderní etické komise k postmoralistnímu diskursu. Jako reakce na její výzvu by stálo za připomenutí, na jakých základech stojí dnešní postmoderní etika. Postmoderna jako taková, je-li vůbec možné v rámci postmoderního diskursu nějaké obecné tvrzení podat, rezignuje na všechny jednotící ideologie a etické koncepty, které by si chtěli nárokovat totální obecnost své platnosti. V rámci filosofického diskursu totiž bývá etika zavislá na typu racionality, jež se snaží konceptuálně uchopovat bytí. Postmoderna rozlišuje různé typy racionality, mluví dokonce o pluralitě vědeckých diskursů, a to má jednoznačný následek pro etické konstrukty stojící na základě radikální autonomie, tak, jak o ní mluvil například Nietzsche při popisu vlastností nadčlověka. Moderna, nalézající oporu už od dob Descarta na pevných nohách subjektu, u Nietzscheho dosahuje svého vyvrcholení, které je zároveň pro dnešní postmodernu původní inspirací apoteózy plurality myšlení, jednání a stylů životních forem.

Akceptace síly života, jemuž přitakává vůle k moci, se projevuje v tanci, smíchu a hře:

”Ostrý i mírný, viník i kat,

blízký i cizí, zápor i klad,

bláznů i mudrců pevný hrad

to vše jsem já, tím se chci stát,

holoubek, ale i prase a had.” (Nietzsche, 1992)

Wolfgang Welsch pak přímo jako obhájce diferentnosti, heterogenity a plurality požaduje, aby akceptování jinakosti nebylo pouze formální ve smyslu tolerance, ale bylo vedeno vlastním vhladem do situace a práv druhých: *”Všechny formy jsou vposledku specifické a partikulární a podle míry své odlišnosti také konfliktní. Proto spor patří mezi základní struktury reality.”* (Welsch, 1993) V těchto souvislostech připomeňme Gillesse Lipovetskeho, jenž nahlíží snahu subjektu

v postmoderní době po co nejvyšší možné míře autonomie, která je determinována pouze mírou spotřeby.

Abychom si nemysleli, že mezi protagonisty postmoderny lze těžko hledat křesťanské myslitele, připomínám knihu *Přímluvce postmoderny* Zdeňka Neubauera.

Z výše uvedeného se může stát důležitým vodítkem pro práci psychologa ono vedení sebe i klientů k alternativním vhlédům do dané situace, neboť každou situaci je možno vnímat z různé perspektivy pohledů dalších zainteresovaných účastníků, je možno je zažívat v různorodém, často obtížně artikulovatelném naladění. Hodnocení a posuzování téhož je vždy ovlivněno hlediskem časovosti.

Zůstává však podle mého mínění pro lidské jednání jako mravně určující, ať už je jednáním moderním nebo postmoderním, schopnost nelpění a opouštění vyšlapaných cest. Čím více jsme zatíženi monstrem našeho pečlivě budovaného self, méně výše popisované malé já, tím obtížněji se dokážeme přenést přes naši ochrannou zeď, abychom prožili radostnou volnost, v níž nikoho neovládáme ani nejsme ovládáni, protože setkání s druhým člověkem je pro mě výzvou, k laskavému a soucítícímu sdílení jeho stanoviska. Vyžadují-li okolnosti dosažení vyšší míry harmonie s prostředím jeho self a je-li tomu nakloněna také jeho osobní vůle, pak společně pracujeme na proměně vidění a prožívání jeho osobního světa.

Literatura

Etchegoyen, H. *The fundamentals of Psychoanalytical Technique*. Karnac Books, 1991.

Junek, P. *K etice psychoanalytické techniky (referát ze schůze České psychoterapeutické společnosti, 5.4.2004, Praha)* [online]. [cit. 2006-08-28]. dostupné z WWW:

<<http://www.psychoanalyza.cz/Sources/Articles/Junek2004Ketice.asp>>.

Nietzsche, F. *Radostná věda*. Praha, 1992.

Trapková, L. Etické komise a postmoralistní doba. *Psychologie Dnes*, 2005, 3. Dostupné též z WWW:<<http://www.portal.cz/scripts/modules/fulltext/fulltxt.php>>.

Welsch, W. *Postmoderna – pluralita jako etická a politická hodnota*. Praha, 1993.